

POMETOV FELJTON U SPREMNOSTI

Ivica Matičević

Za otvaranje i održavanje kritičkoga prostora slobode u periodici Nezavisne Države Hrvatske nije bio dovoljan samo odlučan i hrabar pojedinac koji se u vlastito ime usudio reći ono što drugi na njegovu mjestu, zbog kojekakvih razloga (pa makar i zbog Lasićeve generičke kompromisne trijade sastavljene od *kruha–slave–straha*)¹, ne bi rekli, nego je bilo potrebno i liberalno uredništvo koje je takvo autorsko kritičko stajalište prešutno podržavalo ili, drukčije rečeno, nije imalo ništa protiv njega. Uostalom, uredništvo se uvijek moglo ograditi napomenom kako to nije mišljenje redakcije, nego tek stajalište pojedinca koji nastupa isključivo u svoje ime (takve su se taktičke napomene sporadično i pojavljivale u raznim glasilima, ali ispod njih i *heretički* tekstovi koji su, makar i tako markirani, stizali javnosti na uvid). Jakov Ivaštinović, zagovornik nadrealizma i podsvjesnog impulsa u umjetnosti, u *Plugu* zato nije bio osamljen; imao je barem načelnu podršku onih (urednika Zdravka Brajkovića, a možda i samoga stožernika Milivoja Karamarka, predstavnika nakladnika i vlasnika Ustaškoga sveučilišnog stožera), koji su odlučili objaviti njegove retke. I uredništvo *Vienca* (Julije Benešić, Mate Ujević, Pavao Tijan) stajalo je iza mladog Ivaštinovića kad im je ovaj predložio

¹ Stanko Lasić, *Krležologija ili povijest kritičke misli o Miroslavu Krleži. Knjiga treća. Miroslav Krleža i Nezavisna Država Hrvatska, (10. 4. 1941 – 8. 5. 1945)*, Globus, Zagreb 1989.

za objavljivanje svoju nadrealističku novelu s erotskim motivima *Kruženje oko uspomene*, iako je nakon njezina tiskanja bilo glasnih povika iz redova katoličkih moralista i samoga Ustaškog stana, a navodno je sam Ivaštinović ostao bez prava na obroke u studentskoj menzi.² Kritičar je morao sam odlučiti hoće li se *usuditi* izreći dokraja svoje mišljenje ili će ga ponajprije propustiti kroz filter autocenzure. Ako je odlučio reći što o pojedinom djelu ili fenomenu doista misli, morao je ipak paziti da u negativnom kontekstu ne spomene potrebu za osnutkom NDH, da ne dotakne ustašku borbu za nezavisnu državu i da pusti Pavelića, njegov lik i djelo, na miru, ako već neće i ne želi pisati hvalospjeve o *najvećem Hrvatu*, kako su ga već nazivali privrženici u to vrijeme (Ivo Lendić, Vinko Nikolić). Na to je, naravno, pazio i sam Ivaštinović, ali i mnogi drugi koji su s njim osvajali i dijelili prostor kritičke slobode. Ako se već ne podrazumijeva, onda treba jasno reći da nitko nije držao pištolj na kritičarevoj glavi i govorio mu u pero kako treba pisati, jer da je preskriptivno prosuđivanje uzelo maha, nikada ne bismo mogli pročitati niti jednu negativnu ocjenu Budakovih djela (a bilo ih je u to vrijeme! – čak i kod onih kritičara za koje bi se lakonski pretpostavilo da su bili *bliže* vlastima od drugih – Radoslav Glavaš, Petar Grgec...) ili pročitati na stranicama *Spremnosti* kako je upravo Thomas Mann onaj uzorni europski pisac na kojeg bi se trebalo ugledati, i to u tekstu bivšega komunističkog zagovornika, koji je svoje *nacionalističke* misli nerijetko upućivao prema zapadnim demokracijama i priželjkivao hrvatski put prema Zapadu.³ Ustaški režim, dakako, nije na sav glas i javno podupirao takva i slična stajališta, ali tolerirao ih je i oni su se izricali i bili prisutni u kulturnoj javnosti barem kao dio moguće projekcije svijeta i hrvatske sudbine. Onomu koji ih je znao prepoznati, vjerujem da nisu bili nevažni. I još valja dodati, da bismo skicozno zaokružili odnos kritičara i vlasti: ustaški režim nije imao vremena niti intelektualne snage i volje da organizirano i sustavno – a to znači represivno – utječe na mišljenje hrvatskih intelektualaca, među kojima su, dakako, bili i književni kritičari. Književnici i kritičari bliski službenoj vlasti i ideologiji (Ivo Lendić, Marko Čović, Antun Bonifačić, Vinko Nikolić) nisu išli dalje od pukih deklamacija i sentimentalnih, patetičnih fraza o novom dobu hrvatske književnosti, o potrebi

² Jakov Ivaštinović, »Kruženje oko uspomene«, *Vienac*, Zagreb, br. 5 (srpanj 1944.), str. 4–19.

³ Milivoj Magdić, »Književnost i politika. U kojem se vidu javlja potreba kritike?«, *Spremnost*, Zagreb, III/1944., br. 111–112 (Uzkrš), str. 11.

obrade isključivo nacionalnih tema, o veličanju hrvatskoga narodnog genija, o toplini zavičajnoga ognjišta, o tome da svakoga hrvatskoga književnika mora obuzeti iskreni osjećaj stvaranja ustaške književnosti, kako su je već apostrofirali. Ustaška demagogija bila je jedno, a stvarni književni život nešto sasvim drugo. Uostalom, ni četvorica spomenutih zagovornika novog poretka u književnosti nisu nikada i nigdje odbacivala estetske kriterije, dapače smatrali su ih ključnim mjerilom da se neko književno djelo uopće može takvim nazvati. Niti za njih hrvatska književnost nije postojala izvan granica estetike i umjetničkoga.

Svoje odnose sa širokim narodnim masama ustaška je vlast rješavala prekonoćnim dekretima i javnim političkim govorima kojima se veličala snaga i povijesna uloga ustaškog pokreta i kult Poglavnika. Barem se činilo da ona žitka narodna masa nije amorfna i nestabilna, i da je čudljiva kategorija *narod* uvjerena u opravdanost postupaka novoga režima. S intelektualcima je valjalo postupati drukčije, opreznije, pitomije. Jedan od načina da se gornjogradska zagrebačka vlast približi intelektualnom građanskom sloju bilo je i osnivanje novina u kojima bi pod kontrolom vlasti hrvatska intelektualna elita mogla pronaći svoj prostor za javno djelovanje. Sam je Pavelić smislio ime, a odjel za novinstvo i promidžbu pri Vladi NDH (vjerojatno Paveliću odani Mijo Bzik, uz suradnju prvoga urednika, Ive Bogdana)⁴ i Ustaški nakladni zavod pokrenuli su početkom 1942. tjednik *Spremnost*, kojemu je u zaglavlju stajalo »misao i volja ustaške Hrvatske«⁵. Pandan *Spremnosti*, u pučkoj varijanti, recimo to tako, bio je dnevnik *Hrvatski narod*. To su dva najveća i najtiražnija glasila koje je neposredno pokrenula ustaška vlast, dok su ostale, za to vrijeme najvažnije listove i časopise za kulturu i književnost pokrenule izvorno neustaške organizacije (*Književni tjednik* i *Vienac* Hrvatski izdavački bibliografski zavod, *Hrvatsku reviju* Matica hrvatska), ali i neke ustaške jedinice (*Plug* Ustaški sveučilišni stožer, a *Plavu reviju* Promičba ustaške mladeži).

⁴ O Bziku i Bogdanu vidi leksikon *Tko je tko u NDH. Hrvatska 1941.–1945*, gl. ur. Branko Stuparić, Minerva, Zagreb 1997.

⁵ Tjednik *Spremnost. Misao i volja ustaške Hrvatske* izdavao je Ustaški nakladni zavod. Prvi je broj izašao 1. ožujka 1942., a posljednji, 168. broj, 6. svibnja 1945. Za tisak je izabran, kako je to priopćilo uredništvo u prvom broju, »bolji gladki novinski papir, koji je posebno prikladan za slike«, a tjednik se tiskao u velikom novinskom formatu uglavnom na 12 stranica, osim prigodnih brojeva za uskršnje i božićne blagdane koji su tiskani i na 30 stranica. Urednici: br. 1–38, Ivo Bogdan i Zlatko Petrak (odgovorni urednik); br. 39–149/150, Tias Mortigijja i Zlatko Petrak (odgovorni urednik); br. 151–168, Franjo Nevistić.

I sve je u *Spremnosti*, čini se, išlo dobro za ustaške vlasti dok za urednika koncem 1942. nije imenovan povjesničar i novinar, dotadašnji odgovorni urednik *Hrvatskoga naroda*, Dubrovčanin Tias Mortigijija. Taj predratni nacionalist koji je radosno dočekao osnutak NDH ubrzo se razočarao u njezinoj vlasti, potezima koje je provodila i ljudima koji su je vodili. Iako je formalno bio član ustaškog pokreta, bio je ono što bismo mogli nazvati *loš ustaša* – povučen i nedruštven, nije sudjelovao niti na jednom političkom sastanku ili skupštini, nije plaćao članarinu, a drugi ustaše smatrali su da ima »čudno držanje« i »nešto extra«, kako je Mortigijija napisao u životopisu istražiteljima UDB-e u zagrebačkom zatvoru prije pogubljenja 23. listopada 1947.⁶ Bilo je to više nego dovoljno da Mortigijija bude stalno pod paskom ustaških vlasti, napose onih radikala koji su u Mortigijiji, njegovu uredničkom radu i suradnicima *Spremnosti* vidjeli i neprijatelje i izdajnike ustaške stvari (ponajprije je to spomenuti Mijo Bzik, pa pukovnik Josip Mrnić – kojeg Mortigijija naziva diletantnom i smušenom nezalicom, inače visoki dužnosnik Ministarstva oružanih snaga – zatim pukovnik Joso Rukavina, zapovjednik zagrebačkoga Vojnog redarstva, koji je javno tvrdio da se *Spremnost* sumnjiči zbog pritajenog komunizma u uredništvu i među suradnicima, te konačno Mirko Puk, ravnatelj Ustaškoga nakladnog zavoda, koji je Mortigijiju nakon Božića 1944. službeno i smijenio s mjesta glavnog urednika *Spremnosti* te na njegovo mjesto postavio Franju Nevistića, zapovjednika Ustaškoga sveučilišnog stožera, nakon što je s toga mjesta maknut i poslije likvidiran Milivoj Karamarko). U tako teškim ratnim okolnostima, pod pritiscima radikalnih ustaša te Talijana i Nijemaca koji su stalno posredovali jer *Spremnost* nije donosila priloge koji bi naglašenije govorili o talijanskim i njemačkim uspjesima na bojištima odnosno o velikoj kulturi tih naroda (Mortigijija je preferirao frankofone i anglofone, uz pokojega ruskog autora), nastajao je tjednik u kojem niti jedan stalni ili pozvani suradnik nije bio ustaša, budući da je njegov urednik čvrsto nastojao da *Spremnost* bude, kako je sam govorio, »nacionalističkim glasilom na širokoj osnovi, a ne stranačkim i ideološkim, kako se htjelo«. Na stranicama posvećenima kulturi Mortigijija je uspostavio potpunu otvorenost i slobodu ocjenjivanja i pogleda, i to je, kako je i sam priznao u životopisu, bilo mjesto u novinama u kojem su utjecaji

⁶ Tias Mortigijija, *Moj životopis*, prir. Trpimir Macan, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb 1996.

sa strane bili najmanji i najneznatniji, a »ovaj dio lista – gdje se ipak dobrim dijelom moglo učiniti, što se htjelo – pokazuje, kako bi izgledao i politički dio, da su mogućnosti bile barem u približnoj mjeri i da se u tolikom stupnju moglo manevrirati«⁷. Pokraj redovitih prozних priloga, najčešće kratkih priča i novela iz hrvatske i svjetske književnosti (napose frankofone i anglofone), i jake kritičarske baze koju odlikuje raznolikost u izboru tema i sloboda pogleda i ocjenjivanja (Maraković, Haler, Glavaš, Smerdel, Nikolić, Livadić, Kombol, Barac, Magdić, Bonifačić, Gavella, Petris, Tijan, Fedorov i Rabadan o književnosti i kazalištu; Karaman, Kušan, Babić, Šeper i Schneider o likovnim umjetnostima; Andreis, Ciprin i Vlach-Vruticky o glazbi), poseban je prostor kritičke slobode osvojio feljton *Umjetnički sviet*, koji je potpisivao Pomet. Od 6. prosinca 1942. (Mortigijija je kao urednik tjednika potpisivan od 22. studenoga) do Božića 1944., u cijelom Mortigijijinu uredničkom mandatu, u redovitom tjednom ritmu, feljton nikada nije izostao; objavljeno je ukupno 106 nastavaka u opsegu od početne jedne novinarske kolumne do ubrzo ustaljene četiri kolumne, što je bila gotovo polovica posljednje stranice *Spremnosti* koja se inače tiskala u velikom novinskom formatu na 12 stranica. Riječ je dakle o znatnoj količini teksta (cca 500 novinskih kartica), koji je redovito pratio i ilustrativni materijal, karikature osoba i crteži institucija u obliku vinjeta o kojima se u tekstu govorilo. Već ovi podaci jasno govore da se radilo o važnom redakcijskom projektu. Nakon Mortigijijine smjene, novo je uredništvo pokušalo nastaviti i brže-bolje oživiti Pometov feljton dovođenjem autorskog lika-parnjaka, Plakira, u rubriku *Plakirov sviet*.⁸ No, bio je to blijed i neuspjao pokušaj izvorne zamisli prethodne redakcije; i sadržajno i jezično Plakir je bio samo kopija i repeticija, bez ikakve tematske i stilske invencije svoga, kako ga je nazivao, »brace Pometa«, koji je, pokušalo je to spretno i duhovito izvesti novo uredništvo, zaglavio u nekakvim boljeticama, pa nije imao više snage i volje javno se oglašavati, o čemu piše Plakiru u pismu (Plakir prepričava kako je došao u Zagreb, i navodi cijelo Pometovo pismo-pozivnicu i njegovu molbu da ga zamijeni): »A da znate zašto sam došô, prolegajte ovo sitno pismo knjige biele, što sam primio, a što je i mene do suza komovilo! Dragi moj Plakire, evo

⁷ Isto, str. 87.

⁸ Prvi se *Umjetnički sviet* s Plakirovim potpisom pojavio u broju 154 od 28. siječnja 1945., a s nazivom *Plakirov sviet* feljton nastavlja od idućeg, 155. broja, i redovito je objavljivao do kraja izlaženja tjednika.

me u tebe, da mi učiniš jednu veliku finecu. Nešto mi nije dobro: uhvatila me gripa, pa hunjavica, pa reuma, pa iskija, pa nazebo, pa zubi... i tako sam Ti vas krolô. I kako da je to malo još me tokalo, onako bolestan, čistit snieg po ulicama ovoga grada Zagreba. A sad promisli, u kakoj sam ti kondiciji! A kako sam ti bio veseo i objestan, malo sam se sklizo po ovim uličnim 'klizalištima' i tresnuo sam ti na tle, koliko sam dug i širok! I eto, na svu moju bolest, još sad i to! Dragi moj brate Plakire, kako sam ti rekô, jako sam se razbolio, pa Te od srca molim učini mi finecu i poteži ončas u Zagreb, jerbo mi je potreba, da me tko zamieni. (...) Korađo, braco!... I ne daj se! Tvoj bolestni braco Pomet.«⁹

Feljton *Umjetnički svijet* bio je jedan od triju humorističnih priloga *Spremnosti* (uz Jožčenkove napise, tj. napise Josipa Blažine i Satyricusa Milivoja Kerna-Mačkovića), kronika recentnih događaja i najava događaja na svim područjima umjetničkoga i kulturnog života tadašnje Hrvatske, od književnosti, kazališta, likovne umjetnosti, plesa do koncertnih izvedbi i rada umjetničkih akademija i javnih državnih ustanova koje su u vezi s kulturom i umjetnošću. Svaki je feljtonski zapis podijeljen na nekoliko poglavlja, a u svakom od njih govori se o nekoj drugoj umjetničkoj aktivnosti. Pometovi komentari na kritički vedar i duhovit način opisuju i predstavljaju aktualne vijesti iz kulture i umjetnosti. Njegov je opisni slog lapidaran, anegdotski, računa na završni humoristični efekt i donekle oponaša strukturu vica, tek to čini na deskriptivniji i kritičkiji način. Pomet želi podastrijeti svoj sud o nekom događaju (premijeri, izložbi, objavljenju kritici knjige ili predstave) i pritom se obilato služi metaforom i ironijom. A sumnja i kritički duh, zajedljivi i lucidni komentari u kojima nitko nije pošteđen i u kojima svatko dobiva prema zasluži i što ga ide, ma kakva umjetnička zvijezda bio i kakav god mu je trenutačni status, po ugledu na Držićev lik i njegove osobine osigurali su ime i Pometu iz *Spremnosti*. I ovaj Pomet, kao i onaj dum Marinov, kako svoga duhovnog oca naziva feljtonski Pomet, predstavlja nazore svoga pisca i drži sve niti intrige u svojim rukama, uz temeljnu skepsu i oprez prema postupcima svakog protagonista na otvorenoj kulturnoj sceni NDH: on određuje o kome će se pisati, kako će se pisati i što će se o nekomu i nečemu reći, on određuje stupanj fingiranja zbilje (napetost između nazbilj i nahvao), sve kako bi se što bolje istaknuo komični efekt i oštrina kritike ili ironije na račun opisivane žrtve. A žrtve su redovito

⁹ *Spremnost*, IV/1945., br. 154 (28. siječnja), str. 8.

bili ugledni pojedinci sa svojim ljudskim manama i vrlinama, njihovi karakteri, jagma za ugledom, novcem i, sukladno ratnom vremenu, za što lakšim i jednostavnijim preživljavanjem. Pomet je osobito iskren kada treba markirati taštinu i častohleplje naših slavnih osoba, pisaca, redatelja, dirigenata i balerina, njihovu iznenadnu glupost i umjereni kukavičluk. Pometovi feljtoni otkrivaju psihologiju ljudi zarobljenih vlastitom psihologijom uspjeha, ali i talentiranih pojedinaca koji teško podnose ratnu zbilju i neizvjesnu sutrašnjicu. »Rad oko toga (Pometova feljtona, op. a.) bješe najmiliji mi posao, a rubrika imala i političko obilježje, bila kutić donekle moguće kritike i upozoravanja. Ostaje činjenicom, da se slike i prilike dijela života u Zagrebu ratnih godina, od svega što se javno pisalo, u nekim točkama najbolje ili jedino mogu razabrati iz Pometovih razgovora svakog petka sa – ‘dragijem pukom mojijem, djetićima i diklicam verlijem, gospam uzoritijem i gosparima rispetanijem – i svijem družijem, ki ne meritaju, da im čeljade ovezijem riječim zbori, er o njima drugo scijenim, ma ne mogu rijet in publiko! Nije iz glave moje izlećelo, kako se ono moj dum Marin bijo opario u Fjorenci, kad je in rebus politicis stavljô prste. Čuvaj me, moj sveti Vlaho, da ne izvalim neđe in estazis kakvu i odviše pretilu, ka ne može niz grlo nekijem!’«

Feljtonski je Pomet ujedno bio i kolektivno fantomsko biće – ne može se sa sigurnošću odrediti njegov identitet; bit će da su ga redakcijski pisali Mortigjija, Tijan i još poneki suradnici upućeni u stanje pojedine struke, od glazbe, plesa i filma, dok je završna redaktura vjerojatno bila Mortigjijina zbog mjestimice obilna dubrovačkog dijalekta. Načinjen od više autorskih lica, sklopljen od informacija s mnogih strana kulturnoga i umjetničkog života, endehaški se Pomet u svojoj patchwork formi i kratkim, jezgrovitim, upravo telegrafskim eskapadama spremno i strasno rugao beskonačnim Rabadanovim dramskim preradbama i svađalačkoj naravi (zvao ga je »Vojmil s Krša«, prema njegovoj drami *Kuća na kršu*, zbog koje je vodio polemiku s Marakovićem u *Spremnosti*, a smislio je i teatrološki termin za proces preradbe drama – *rabadanizacija*; poslije mu dodaje i *fotezaciju*, prema sličnoj Fotezovoj praksi prerađivanja), rugao se gospodskoj uštogljenosti i pozi gospara Milana Begovića iza koje se skrivala gramzivost i želja za slavom, Strozzi-jevoj opčinjenosti ljepšim spolom (zvao ga je prema jednoj drami »prijatelj žena«), Gavellinoj diktatorskoj maniri u radu s glumcima, Zagorkinu »tešku« karakteru i mržnji prema kritičarima, Dobronićevoj masovnoj produkciji i skribomaniji u svim glazbenim žanrovima, rugao se korijenjskom pravopisu, pa je televiziju zvao *gove-*

dogledanjem, a zagrebački tramvaj *cestoklizom*, dok je zbog kvalitete emitiranoga programa Hrvatski krugoval nazivao *krugojadom*, *krugocvilom* i *krugomorom*, a sam radioaparatus, opet zbog slabih strana Hrvatskoga krugovala, *cvilostrojem*. Čudio se Pomet izgradnji skloništa u zgradi Državnoga kazališta, jer da onamo ionako neće nitko ići zbog toga što općinstvo više uopće ne ide u skloništa kada zavija sirena te zbog toga što bi svi glumci i glumice prvo skrenuli u kazališnu menzu na jednu ljetu. Izoštrenija i opreznija teatrološka analiza mogla bi na temelju Pometovih epizoda doznati mnogo toga o odnosu glumaca i redatelja u to vrijeme, o nastanku pojedinih predstava, o samim premijernim izvedbama i reakcijama publike te o odnosu kazališne uprave prema vlastima, djelatnicima i projektima, sve ono što nije zabilježeno u dostupnim dokumentima i arhivskoj građi, a dio je povijesti hrvatskoga teatra. No, ne odnosi se to samo na tadašnju kazališnu praksu. Napose mi se čini važnim istaknuti Pometove izvještaje sa snimanja prvoga hrvatskog filma, Miletićeva *Lisinskoga*, njegove opise kadriranja i snimanja pojedinih scena, redateljeve postupke i savjete glumcima, snalaženje u raznim vremenskim prilikama na snimanju te prve projekcije *slikopisa* u zagrebačkim dvoranama i recepciju u javnosti. Također, i književni život u ratne četiri godine dobiva u Pometovim retcima zahvalnoga kroničara, kao i okolnosti nastanka pojedinih izložaba, plesnih i glazbenih zbivanja, s uvijek zamjetnim i u prvi plan istaknutim prikazom karaktera pojedine ključne osobe u nekom od događaja odabranih za prikaz i osvrt. Pomet nikada ne izbjegava personalizaciju određena događaja, on uvijek jasno imenuje osobu kojoj upućuje svoje kritičke strelice. Pomet ne voli uopćavanja, on je sam maska koja demaskira zbilju oko sebe, svoje kolege, poznanike, vjerojatno i svoje prijatelje. S tuđom maskom Pometu je to, dakako, bilo mnogo lakše činiti, a njegovi su feljtoni zapravo kronika onodobnih karaktera u svijetu kulture i umjetnosti. Čak niti u spomenutoj svojoj uzničkoj autobiografiji Mortigija nije htio otkriti Pometov identitet; maska je bila filter iskrenosti, spretno pronađena formula za miješanje šale i istine, izmišljenoga i zbiljnoga.

Pogledajmo nekoliko tipičnih primjera da bismo dobili vjerniju sliku Pometova pristupa zbilji i njegova načina predočivanja uočenih naravi i pojava:

– o Gavelli kao autoritetu: »Gavella režira... Gavella režira... Taj se šapat jezovito širio uzkim hodnicima teatra. A kad Gavella režira, on je nemilosrdan. Ima čovjek i pravo. Tako je zamislio, drugčije ne može, pa ne može! I jednog dana opet nastala panika. Javlja iz radionice, da se ne može to i to izvršiti, jer nema

ovoga i onoga. Strah i trepet! Tko će to javiti Gavelli?... Tajnik drame: 'Stvar treba redatelju razjasniti glavni ravnatelj. On je najmjerodavniji.' Glavni ravnatelj: 'Kako...? Redatelju neka to kaže tajnik drame (ako ima hrabrosti!).' Tajnik drame: 'Ne, ne, ni za živu glavu. Nek to javi redatelju Gavelli sam Pintarić iz radione, ali svakako brzoglasom!' Kako je bilo, ne znamo, ali premjera je ipak održana. Da, skoro sam zaboravio, Pintarić je živ i zdrav!¹⁰;

– o Milanu Begoviću kao *objektivnom* kazališnom kritičaru: »Gospar Milan Begović nije čovjek od improvizaciji. Sve smisli na vrijeme i naprijed. Tako je dosta vremena prije premijere *Zlatareva zlata* oštrijio pero svoje ubojito i govorio, kako će on pokazat Viatoru s Krša (Pometov nadimak za Vojmila Rabadana, u vezi s njegovim pseudonimom za dramu *Kuća na kršu*, op. a.). Bio tako u gospara intendanta, a našli se tamo još Blaž Rathaus i gospa Božena, kćer rođena našeg meštra. A on in publico, reče, da će strašno napasti Vojmila radi *Zlatareva zlata*. – Kako možeš tako govorit, kad stvar još nijesi vidio, reče mu gospa Božena. Meštar je pogleda ko da je htio rijet: 'Što se ti razumiješ, kako valja činit. U teatru si po vas dan, a ne znaš ništa! Ko da mi nijesi kćer!'«¹¹;

– o izvedbi Strozzijske *Tomislava* uz kratki, ali jasni komentar političko-teritorijalnog položaja Dalmacije u NDH: »Prošle sriede, prilikom jubileja mogega dragoga Strozzijske – ne ću reći, koji je to jubilej, jer ženama i glumcima ne valja nikada iznositi krštenicu – ja, koji sam ga toliko puta vidio kao lafa, za kojijem srdašca tolika suzicu lievahu, odoh ga videt u 'Tomislavu' njegovu, jer kao mi je drag Strozzi, još draži mi je i sam Budimir, s kojijem smo mi odozdo s Jadrana nekako u izravnoj rodbinskoj vezi. Pošo sam, vidio, pljesko ko dobro odgojen čovjek, a kad se vratih kući, skitio sam ovu pjesmicu slavi Strozzijske pa mu je evo ovijem putom ponizno priklanjam: Hvala Ti, što za elitu jubilaranoga žura / 'Tomislava' Ti obnovi svoga, ta Dalmacija je sad konjunktura! / Pa i to, što sâm njega glumiš, ne smatram potezom praznim, / Obojica bjesto osvajači, iako na poljima raznim. / Al prosti, što mi, koji Kralju rod smo po kraju i krvi, / Sumnjamo, da li baš takav hrvatski vladar bje prvi. / Nepoznat bješe mu patos latinskog grofa i poza tenora, / Pjevušio nije kroz... nosić, već grmio od Drave do mora. / Da gorostas bude, nije ortopedski trebao sokl, / Niti je dušmane hude strijeljao kroz

¹⁰ *Spremnost*, II/1943., br. 92 (28. studenoga), str. 12.

¹¹ Isto, III/1944., br. 139 (15. listopada), str. 12.

monokl... / Ujače, vrati se u salon, gdje 'Priyani ženâ' se bore, / Prođ se heroja, kog rodi Dujšinov puk, nebo, more!«¹²;

– o okolnostima osnivanja zagrebačkog Društva afričkih pisaca kao načinu izrugivanja činjenice što su i hrvatski pisci postali dio Društva europskih pisaca u koji je samilosno propušteno njih trideset: »Ovih je dana naša književnost doživjela velike uspjehe. U Zagrebu je osnovano 'Društvo europskih pisaca' s našim slavnim Kolarom na čelu. To su bile posebne svečanosti. Hodočašća u Božjakovinu, hodočašće na Sljeme, hodočašće od Esplanade do Gradskog podruma, od čaja do čaja i konačno su hrvatski književnici – njih trideset lovorom ovjenčani! – prešli granice svoje domovine i osvojili Europu! Ali u Hrvatskoj imade više od 30 književnika. Samo na jednom popisu liričara (!) bilo ih je nekoliko stotina, pa neka onda ljudi još kažu da nismo kulturni i veliki. Što sada?! Za čitavu Europu je određeno 600 pisaca, a za samu Hrvatsku je primljeno 30. Zbilja veliki broj za nas u odnosu spram čitave Europe, ali ipak nije sve tako jednostavno. Lako bi bilo s glumcima, slikarima i kiparima. Među njima nema jala i ogovaranja. Oni se svi ljube i svi ustupaju mjesto slave jedni drugima, ali kako s književnicima? I sastala se jedna ovakva skupina 'neizabranih ali lovorom okičenih' ovih dana. (...) Cijela ta družina sastala se kod 'Mirne kolibe', ali kao što nisu dočekali katedru, odnosno stolicu u Društvu europskih pisaca, tako nisu dobili u subotu niti jedne stolice u 'Mirnoj kolibi', a kamoli stola. Oh sudbine, koja ih i ovdje progoni! I oni svi demonstrativno ostave ove europske četvrti grada i krenu u Afriku. Pravu pravcatu 'Afriku', koja se nalazi na uglu Domjanićeve ulice, gdje se inače dobije dobro vino i pečena svinjetina još u ova teška vremena, pa se društvo smjesti u 'Africi'. (...) Kada je konačno mjera bila puna, kada se popilo već dosta litara vina, kad se pojela sva pečena svinjetina, kada se popušilo svih šest cigareta, koje su dobili toga dana, onda je kritika dosegla vrhunac. Najgore se sigurno osjećao Zlatko (Milković, op. a.), koji je kao 'Europljanin' i tajnik Društva morao sve to slušati na svoje uši. I zato, da donekle smiri duhove, stavi ovaj prijedlog: – Ako je ovih dana u Zagrebu konstituirano 'Društvo europskih književnika', osnujte vi 'Društvo afričkih pisaca', kada smo sad već u 'Africi'. – Rieč je pala! Uzvitlala se galama. Književnici su pokazali svoju rječitost. Pravi se najprije napamet popis imena iz jednog društva, pa popis imena onih koji spadaju u Afriku, tj. koji piju u

¹² Isto, br. 99 (16. siječnja), str. 12.

‘Africi’. I za nepunih osam dana ponovo je u Zagrebu osnovano novo kontinentalno društvo, ali ne više europsko. (...) Tako se sada u Zagrebu nalaze dva društva – jedno europskih, a drugo ‘afričkih pisaca’.¹³

– o nehajnom i omalovažavajućem odnosu službenih vlasti i kulturne javnosti prema Hrvatskoj akademiji znanosti i umjetnosti, ali i znanosti uopće (o tome Mortigijja: »U nekoliko navrata jedva se izbjeglo, da rubrika ne bude uopće u listu obustavljena. Najteži bio spor s ministarstvom narodne prosvjete, kad je Pomet iznio, kako se postupalo s Akademijom znanosti i umjetnosti; pooštrene zapljene, početak obustave, kažnjavanje pisca, da mora napustiti uredništvo i zabranjuje mu se ‘do daljnjega’ uopće pisati... Pomet se tada jedva jedvice nekako provukao, da može nastaviti«)¹⁴: »Otvaraju se teške Akademijine dveri. Laganim i dostojanstvenim koracima uzpinju se akademici. Pomet stoji u prikrajku. Žao mu je staraca, pa čeka, dok naiđe tko mlađi, tko će ga ponieti gore u više sfere, pod svodove hrama znanosti. Eto žustroga tajnika! (...) Čekaju akademici, čeka Pomet, a malo tko dolazi. Danas je svečana godišnja sjednica s izvještajima o radu Akademije i s jednim predavanjem. Za Akademiju najsvečaniji dan u godini. Tvrde ogrlice, žaketi, naslonjači, sve je u redu. Došli su ugledni gosti iz diplomacije, sva poslanstva su zastupana, ali se od hrvatske kulturne javnosti malo tko pojavio. Nema ni dužnostnika, ni učenjaka, ni pisaca, ni novinara, tek po jedan ili dvojica iz svakog staleža, a onda nekoliko vjernih, i sjednica počinje. Iz izvješća književnog tajnika doznajemo, da je Akademija prošle godine izdala ravno trinaest knjiga. Nesretnog broja! Sad bar znamo, zašto je posjet svečane sjednice tako slab. Uzalud gospodarski tajnik s patosom i biranim izrazima prikazuje teško Akademijino gospodarsko stanje. Nema ga tko čuti! I onda još učeno predavanje o Verböczu! Nije li to malo previše za našu kulturnu javnost? Što nije ugodnije pročitati u novinama dvadesetak redaka o Akademijinu radu, a Akademiju pustiti, neka se kopa i mota, kako sama najbolje znade? Glavno je, da je imamo!«¹⁵

Osim što neposredno govore o kulturno-umjetničkom kontekstu, Pometove kritičke invektive upućene su i socijalnom i političkom trenutku, ironično se i podrugljivo odnoseći prema službenoj vlasti i vojnoj diktaturi. Pred nama se, tako, preko primarnoga prikaza umjetničkoga svijeta, otvara i rastvara slika ukupnoga

¹³ Isto, II/1943., br. 58 (4. travnja), str. 12.

¹⁴ Nav. knjiga, str. 88.

¹⁵ Isto, br. 68 (13. lipnja), str. 12.

stanja hrvatske nacije, njezina nepovjerenja prema ratnom uspjehu i postupcima državne vlasti: crna burza, mito, korupcija, vojnička tupost, svakodnevne uzbune na koje se malo tko obazirao, inflacija i astronomske cijene osnovnih namirnica, besmisleni dekreti i načini objave zakona... Ironičnim aluzijama na izvanumjetnički i izvankulturni kontekst, primarni je opis umjetničkog svijeta postao prikaz cjelokupne hrvatske društvene, političke i vojne zbilje, fragment koji je zrcalio veselje i neveselje sliku cjeline. Pisani djelomice u standardu, a djelomice u arhaičnom dubrovačkom jeziku, kako bi se što bolje istaknula hrvatska literarna tradicija, ali i poslovična dubrovačka kritičnost i sumnjičavost (a možda i da bi se Zagreb što prije povezao s prodanom i u potpunosti zanemarenom Dalmacijom, koja je nakon pada Italije, kako to sugerira Pomet u retcima posvećenima Strozzijevu *Tomislavu*, »sad konjunktura«), Pometovi su feljtoni dokaz da je u NDH, u tjedniku koji su pokrenule i nadgledale ustaške vlasti, postojala misao i volja, ne više ustaške Hrvatske, da parafraziramo podnaslov tjednika, nego misao i volja liberalnoga i odlučnog uredništva s Mortigijom na čelu da se u hrvatsku ratnu zbilju zagleda s osmijehom, kritički vedro i s barem tinjajućim optimizmom da nade uvijek ima ako smo se sposobni smijati vlastitim nevoljama i manama, kakve god one bile. Držićev lik nije slučajno izabran da potpisuje i vodi feljton, jer je stari dubrovački majstor, kako je poznato, bio buntovnik i kritičar službene vlasti. Upravo tu je povijesnu činjenicu imao na umu Dubrovčanin i povjesničar Mortigija kada je pokretao feljton u tjedniku: sumnja je zato ključna riječ koja najbolje pristaje endehaškom Pometu, a uz nju ironija, podrugivanje i smijeh, kao metodološka i semantička pratnja sumnji... Bio je to put za pronalaženje mentalnoga, unutarnjeg mira u ratnom i ideološkom ludilu.

Naš pogled u kulturno-umjetnički i uopće društveni život Zagreba i Hrvatske za NDH ne smije biti plošan, omeđen uskim dimenzijama crno-bijelog prikaza i predvidive perspektive koja je dugi niz godina bila iscrtavana kroz poznati ideološki filter. Činjenice jasno govore. Za NDH nije postojala samo Poglavnikova tjelesna bojna, Bzikov list *Ustaša*, Ustaška nadzorna služba, Načela ustaškog pokreta, policijski sat, ustaški prijeki sudovi, logornici i krilnici, Jasenovac i Stara Gradiška... postojala je, između ostalih glasila, i Mortigijina *Spremnost* i njegov Pomet, koji je podmetao i izmišljao, koji se rugao i smijao svima u to vrijeme, glasnije onima koji su bili ili su se trudili biti prvaci hrvatske kulture i umjetnosti a nešto manje glasno, ali s jasnim upozorenjem, i onima koji su, ozbiljni i strogi u svojoj nakani, stajali i stražarili u pozadini nad hrvatskim narodom i njegovom povijesnom zbiljom, kako

su si to već zamišljali. Zajedno su se s Pometom smijali i njegovi čitatelji, barem oni kojima je to bilo smiješno. Smijali su se oni koji su razumjeli gdje se nalaze i u kakvoj državi žive, jer njima smijeh nije bio ni zabranjen ni nepoznat. Smijali su se za NDH, kao što bi se smijali i u drugim manje ili više sličnim okolnostima. Vrijeme nove povijesne provjere brzo je došlo. Nakon 1945. Pomet je tražio nove autore i novo ispisivanje svoga komično-tužnog lika.

POMET'S FEUILLETON IN *SPREMNOST*

S u m m a r y

The weekly *Spremnost* (1942-1945) was one of the most important and most printed periodical publications during the Independent State of Croatia (NDH). Besides the political, military and economic sections of the newspaper, an important section was devoted to culture and art (prose, poetry, essays, literary criticism) where articles were written by the most significant and best Croatian critics and writers of those times (Ljubomir Maraković, Ton Smerdel, Radoslav Glavaš, Albert Haler, Antun Barac, Mihovil Kombol...). The major personality, the mastermind of *Spremnost* was its editor Tias Mortigija, who gave his collaborators freedom of speech and evaded the interference of the Ustasha authorities by his decisive and liberal moves as much as possible in those times. Hence, besides the harsh critical and satirical razor, there was a humoristic article, a feuilleton *Umjetnički svijet*, signed by a phantom author, Pomet. The unknown identity, omnipresent and well informed, with tireless ironic and parodial translocation from reality, Pomet, regularly, from issue to issue, in 106 sequels, from December 1942 until December 1944, wrote a chronicle of the integral cultural and artistic life in Zagreb and Croatia. Pomet's feuilletons are miniature studies of the character of our well-known directors, actors, musicians, painters and writers during the four World War years and were a stimulative source of structures for the history of Croatian theatre, literature, film and music. Besides this, Pomet's feuilleton testifies on the space of freedom of thoughts and criticism which was created and shared in *Spremnost* with other periodicals during the Independent State of Croatia (*Plug*, *Plava revija*, *Hrvatska revija*, *Vienac* et al.).